

de tweede grunneger

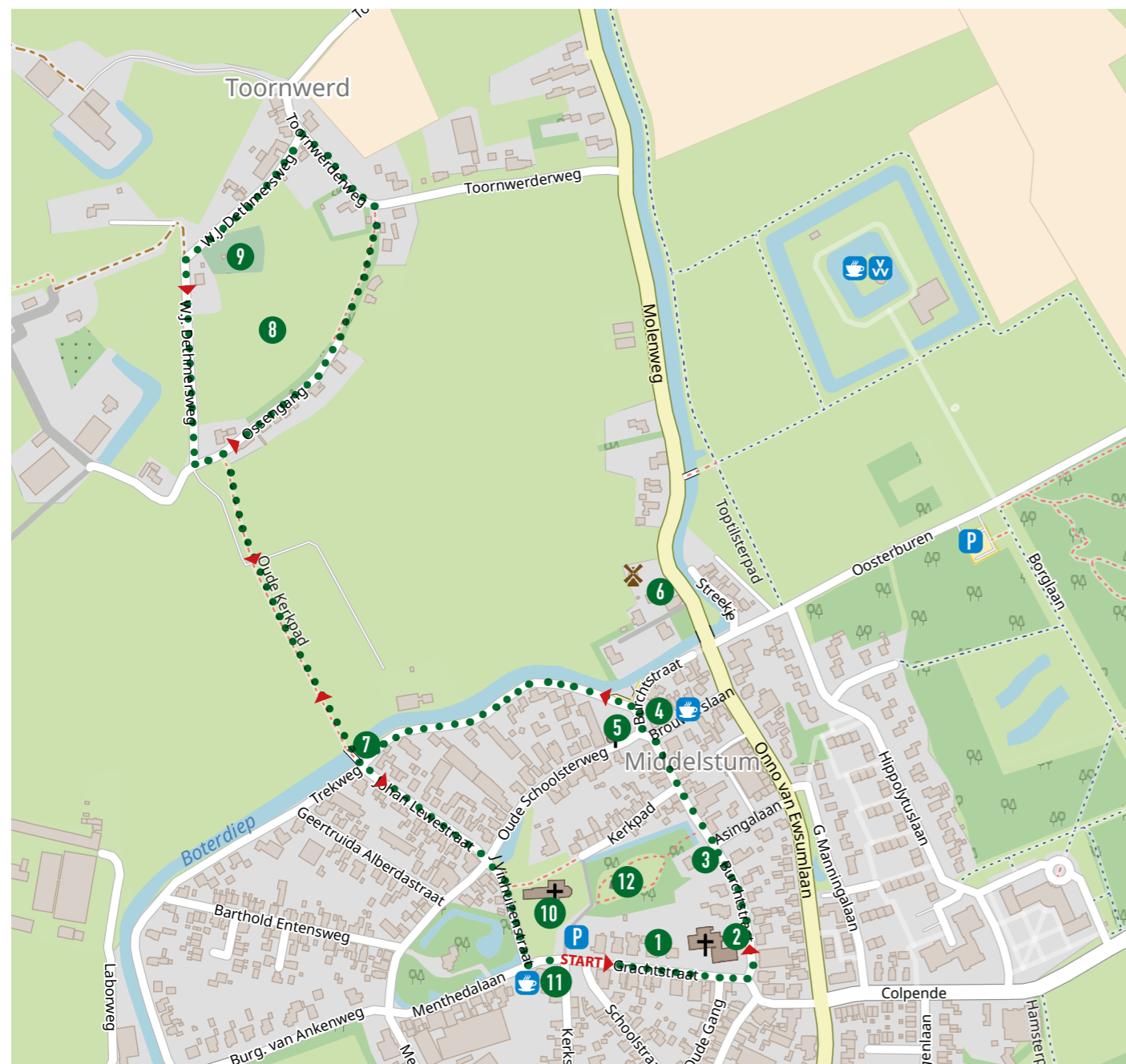

route

MIDDELSTUM / TOORNWERD

VERNIJDE TWIJDE GRUNNEGER TOALROUTE OP DOORD

1 De wandeling begint op het Concordiaplein in Middelstum voor de Sint Hippolytuskerk.

Ga linksaf de **Grachtstraat** in. In de deur van **nr. 10** (links) smeedwerk, voorstellend een levensboom met granaatappels. Het huis is ontworpen door P. Tilbusscher, architect te Middelstum. In de architectuurroute van Middelstum komt architect Tilbusscher uitgebreid aan de orde.

2 Even verder links, staat de gereformeerde kerk, nu **PKN De Hoeksteenkerk**, in eclectische stijl met aangebouwde pastorie (bouwjaar 1869-1870) onder architectuur van A. Schotanus te Zuidhorn gebouwd. De dwarsarm is in 1923-1924 onder architectuur van P. en Jb. Tilbusscher aangebouwd. In 1934-35 werden nieuwe glas-in-lood vensters in de kerk geplaatst, geschonken door de familie Vinhuizen. De entree van de kerk bestaat uit twee houten paneeldeuren met daarboven afbeeldingen van gekleurd glas-in-lood, de alpha en de omega.

3 Ga links af de Burchtstraat in. Verderop staat de **Asinga-poort**, toegangspoort van de voormalige borg Asinga, die in de 18^e eeuw werd afgebroken. De ruimte boven de poortingang werd in 1611 verbouwd tot schuilkerk voor Rooms-Katholieken. In de poort zelf resteert rechts nog een stuk van de oude borgmuur. Ook een deel van de slotgracht is bewaard gebleven. Er is geen afbeelding van de voormalige borg. Tot 1596 was de borg bezit van de fam. Van Ewsum.

4 Aan het einde van de Burchtstraat bevindt zich rechts het voormalig hotel-café-restaurant '**De Valk**', nu restaurant herberg 'In de Valk'. Een valkenkop aan de zijgevel heeft voor de naam gezorgd. Het woonhuis en de gelagkamer stammen uit 1630. De schuur en de doorrit met bovenzaal en houten tongewelf volgen in de 18e en 19e eeuw. Veel schippers maakten van de gelagkamer gebruik. De voormalige haven Middelstum "De Kolk" is in 1955 gedempt. www.herbergindevalk.nl

5 Tegenover het restaurant staat de **Doopsgezinde kerk** met de **Doopsgezinde pastorie**, beide uit 1863. Gelijktijdig met het antieke kabinetorgel en het overige meubilair werd ook de gevelsteen uit de oude kerk in Huizinge overgebracht naar het nieuwe kerkgebouw. De steen werd ingemetseld in de noordmuur. In de deur van de pastorie prijkt een levensboom. Een levensboom is een symmetrisch ornament, in het algemeen een rijkversierde, rechtopstaande stam met een weelderig, gestileerd wortelstelsel en een bescheiden kruin, waarin zich twee belletjes of klokjes bevinden.

6 Einde Burchtstraat links af langs het Boterdiep. Rechts aan de overkant van het Boterdiep staat koren- en pelmolen '**De Hoop**', een achtkantige bovenkruier, gebouwd in 1855. Tussen 2009 en 2012 is de molen grondig gerestaureerd en is nu weer een maalvaardige korenmolen. De molen is nu eigendom van Groninger Landschap. In het weekend is de molen vaak 's middags te bezichtigen. Ingang is aan de Molenweg. Verderop aan de Trekweg is aan de linker kant het museum "Naald en Draad".

7 Aan de rechterkant komt u bij het hoogholtje, "**t Balkje**" geheten. U gaat het Balkje over en volgt het oude kerkenpad richting Toornwerd.

Aan dit pad komt u de eerste gedichten tegen met impressies van het Grunneger laand door Jan Boer (*Mien Laand*); Annie Mekel (*Dat Laand*) en Hans Elema (*Mien Laand*).

8 Toornwerd is een wierdedorp, vroeger onderdeel van het Oosterambt, een onderkwartier van Hunsingo. Reeds bewoond vanaf de 5^e eeuw v Chr., telde het dorp in 1828 nog 180 inwoners, momenteel nog geen honderd. De oude naam Thornvurd (10^e eeuw), een met doornen begroeide wierde van 13 ha groot, werd daarna genoemd als Dornwert. Sinds begin 19^e eeuw Toornwerd of Toornwert. De Groninger naam voor Toornwerd is Doord. De deels tussen 1893 en 1906 afgegraven 5 meter hoge wierde was onderdeel van de kwelderwal tussen Usquert en Westeremden op de westoever van de Fivel. Om het dorp heen liep de vier meter brede Ossengang, die deels nog intact is aan de Zuidzijde. In het midden van de wierde was een feit (grote dobbe) en van hieruit was de wierde radiaal verdeeld in percelen. Bij de geboorte van prinses Juliana werd op t Faait, zoals de plek nog steeds heet, een koningslinde geplant, dichtbij de ingang naar het kerkhof. Na de Reductie van Groningen in 1594 werd de kerkelijke parochie samengevoegd met die van Middelstum. Het oude kerkpad van Toornwerd naar Middelstum getuigt hier nog van. Het grootste deel van de wierde is rond de vorige eeuw wisseling afgegraven. Hiervoor werd een watergang, het wiergat, naar het Boterdiep gegraven van waaruit de wierdegrond met vrachtscheepjes werd afgevoerd. Via een smalspoor werd de klei op lorries door paardenkracht naar het wiergat of naar het Boterdiep getransporteerd.

9 Op het hoogste punt van de wierde stond in 1756 de kerk. De kerk dateerde uit de 14^e eeuw. Bij de kerk stond een kapel, rond 1446 in opdracht van Onno van Ewsum gebouwd na diens terugkeer van een bedevaart naar het Heilige Land. Na blikseminslag brandde het torentje van de kerk in 1796 af. De kapel raakte in verval. De restanten werden in 1818 opgeruimd. Het oude kerkhof, met een aantal graven uit de 17^e en 18^e eeuw bleef bewaard en is nog in gebruik. In 1894 werd de **klokkentoren** gebouwd naar een ontwerp van architect E. de Jonge. In de toren hangt de oude luidklok, gegoten in 1622 in

opdracht van Abel Coenders van Helpen tho Ewsum. Op zaterdagen wordt om 18.00 uur geluid. Het verkochte doopvont uit de 13^e eeuw staat nu in de kerk van Bierum.

De stamborg van de Van Ewsums, De Oert genaamd, stond op grondgebied van Toornwerd. De burcht werd in 1250 door de Groningers verwoest. In 1278 werd een nieuwe borg gebouwd door Jonker Ewe van de Oert. Deze borg kreeg de naam Eweshim (=heem van Ewe), het latere Ewsum.

Het restant van de wierde is nu beschermd. De oude bebouwing in Toornwerd was veelal agrarisch. Op de lager gelegen percelen graasde het vee en de hoger gelegen delen werden als akkerland gebruikt. Nu is bijna alles grasland.

In Toornwerd aangekomen gaat u rechtsaf de Ossengang in. Alle 12 gedichten langs de route duiden de omgeving van dorp en landschap. U komt gedichten tegen van Aafke Steenhuis (*Es*); Nies Sap-Akerman (*Gewoon*); Peter Visser (*Dij wilg*); Reinder Willem Hiemstra (*Waark*); Marie Franke-Luiken (*Miemern*); Simon van Wattum (*Onweer*); S.E. Evers-Geertsema (*Fluusterderij*); Tonko Ufkes (*Brandmark*); Tiny Veldhuis (*Wacht Mor*); Haarm Diek (*In loade Haarst*); Anna de Vries-Maaruhijs (*Volken*); Nane van der Molen (*Op Doord*). Na de lus gemaakt te hebben, loopt u terug naar het hoogholtje "het Balkje".

10 Over het hoogholtje gaat u rechtdoor, de Johan Lewestraat door naar de **Sint Hippolytuskerk**, een tufstenen gotische kruiskerk, in 1445 gebouwd in opdracht van Onno van Ewsum. De gewelven binnen zijn prachtig beschilderd met 16^e eeuwse muurschilderingen over de heilsgeschiedenis. Ook het orgel, gebouwd door P. van Oeckelen in 1863, ziet er prachtig uit. In het koepeltje bovenin de toren speelt elk half uur het door Francis Hemony in 1661/62 gegoten carillon. De kerk behoort tot het Grootste Museum van Nederland en is regelmatig open voor bezichtiging.

11 Tegenover het plein, voor de kerk, ziet u aan de overkant **Theehuis en bakkerij museum Mendels**. Volgens muurankers en gevelsteen dateert dit pand uit 1689, maar is mogelijk nog ouder. In dit pand was sinds 1792 een bakkerij gevestigd, zo rond 1960 is het gestopt als bakkerij en nadien is het een bakkerij museum, in 2023 is het uitgebreid met een theeschenkerij. www.mendels.info. Links van de kerk ziet u villa Mentheda. Jacob Vinhuizen liet dit bouwen in 1895 naar een ontwerp van architect P. Tilbusscher.

12 Vanaf het Concordiaplein kunt u nog een bezoekje brengen aan het Asingapark. Hierin stond vroeger de Asingaborg. In 2016 is het park opgeknapt. Er staan prachtige bomen en struiken. In het park is een door de inwoners gekozen kunstwerk van Middelstumer P. Rinket. Het is een kunstzinnig podium, dat geplaatst is op de fundamenten van de oude borg Asinga en **d'Ol Börg** heet. Bankjes nodigen uit na te genieten van uw wandeling.

Toalroute Middelstum/Toornwerd is een samenwerking van Dorpsbelangen Middelstum en Dorpsbelangen Toornwerd met medewerking van Nane van der Molen

Meer info en andere routes:
zie www.historischeverenigingmiddelstum.nl/downloadpagina